

ŠAKIŲ ŠNEKTOS AUKŠTUTINIAI TRUMPIEJI BALSIAI

Rima BACEVIČIŪTĖ

1. Įvadas. Trumpųjų balsių bei dvigarsių pirmųjų dėmenų [i], [u] atliepimai šnektose yra viena iš svarbesnių ypatybių, nusakančių jų vietą dialektologinėje klasifikacijoje. Šio straipsnio tikslas – aprašyti Šakių šnektos, priklausančios vakarų aukštaičių kauniškių patarmei, aukštutinių¹ balsių [i], [u] kokybinius variantus, jų vartojimo ypatybes, ištirti jų distribuciją bei pateikti fonologinį vertinimą.

Aptariamieji garsai analizuojami keliais metodais: iš pradžių balsių požymiai ir santykiai aptariami remiantis empirinio klausymosi rezultatais, vėliau iškeltos hipotezės tikrinamos eksperimentiniu metodu – trukmės ir kokybės matavimais. Matavimai atlikti Amsterdamo universiteto specialistų Paulio Boersmos ir Davido Weeninko garsų analizės programa PRAAT3.8.45. Šia programa matuota garsų trukmė (ms) bei formančių reikšmės (Hz). Formančių reikšmės įvertintos A. Girdenio programa FORMANT21, kuri apskaičiuoja bemoliškumo (b), tonalumo (T), kompaktiškumo (C), difuziškumo (df) ir įtempimo (it) indeksus pagal R. Piotrovskio metodiką (Piotrovskij, 1960).

Medžiaga eksperimentams imta iš autorės gimtųjų Lukšių apylinkių. Su tiriamaisiais žodžiais sudaryti trumpi, dažniausiai trijų žodžių, sakiniai. Reikiamas žodis būdavo frazės viduje, pabrėžtas loginiu kirčiu, pvz.: *grė.ĩt skũta\ ta.z. bũ.lves // pũ.ša ža.sĩs\ ta.bõ.ba //* ir t.t. Sakiniai atsitiktine tvarka² sumaišyti, tarp jų dar papildomai įterpiant tyrimui visai neaktualių sakinių, kad kalbėtojai nebūtų aiškūs tyrimo tikslas. Įrašai daryti uždaroje patalpoje diktofonu SONY su kryptiniu mikrofonu. Darant įrašą, diktoriui kuo natūralesne intonacija būdavo pasakomas reikiamas sakiny, kurį jis tris kartus laisvai pakartodavo³. Tyrimui imta dviejų diktorių vyrų, A. B. ir

¹ Terminas 'aukštutinis' čia vartojamas tik kaip priešprieša 'žemutiniam'. Tikraisiais aukštutinio pakilimo balsiais galėtume laikyti tik šnektos uždaresniusios alofonus [i], [u], atviresnieji [i], [y] yra daug žemesnio liežuvio pakilimo. Apie tai kalbama toliau.

² Tvarka nustatyta pagal atsitiktinių skaičių lentelę (Girdenis, 1995, 325).

³ Tokia metodika naudotasi stengiantis išvengti nenatūralios skaitymo intonacijos. Ja naudojasi dauguma dabartinių lietuvių tarmių tyrėjų.

J. K. (amžiaus vidurkis = 65 m.), nuolat gyvenančių Šakių rajone, Lukšių parapijoje, medžiaga⁴.

Norint tiksliau nustatyti ypač subtiliais skirtumais pasižyminčių balsių fonetines charakteristikas ir vietą fonologinėje sistemoje, atliktas a u d i c i n i s e k s p e r i m e n t a s. Jo metodika tokia. Parinktas įtariamais žodžių poras (vns. vard. *akš* ir dgs. gal. *akš*) su trumpais sakiniais į magnetofono juostą įskaitė minėti diktoriai. Vėliau užrašyta medžiaga suleista į kompiuterio atmintį. Programa COOL EDIT PRO sakiniai ir žodžiai sudėti reikiama tvarka: pradžioje minimaliosios poros greta viena kitos pateiktos sakiniuose, šalia jų poromis pateikiami įtartini žodžiai, sumaišyti pagal atsitiktinių skaičių lentelę. Jei lentelėje randamas lyginis skaičius, pirmuoju dedamas įtariamasis antrojo sakinio žodis, jei nelyginis – pirmojo sakinio ir t.t. Prie kiekvienos poros sakinių pateikta dešimt porų tiriamųjų žodžių, pvz., seką pŕrai *naktš* (vns. vard.) – *naktš* (dgs. gal.) tirti atrodė taip: *bŭvŭ tamšŭ naktšŭ tadà* (1) – *nemšėga per_naktšŭ tas_vã.ĩ.ks* (2); *naktš* (2) – *naktš* (1), *naktš* (2) – *naktš* (1), *naktš* (2) – *naktš* (1), *naktš* (2) – *naktš* (1), *naktš* (2) – *naktš* (1), *naktš* (2) – *naktš* (1), *naktš* (2) – *naktš* (1), *naktš* (2) – *naktš* (1), *naktš* (2) – *naktš* (1), *naktš* (2) – *naktš* (1), *naktš* (2) – *naktš* (1), *naktš* (2) – *naktš* (1), *naktš* (2) – *naktš* (1), *naktš* (2) – *naktš* (1), *naktš* (2) – *naktš* (1). Kiekvieno diktoriaus ištarti pavyzdžiai pateikti atskirai. Taip paruoštus įrašus išklause penki Vilniaus pedagoginio universiteto studentai lituanistai, gimę ir augę aprašomose šnektose bei iki studijų ten nuolat gyvenę, ir pati teksto autorė⁵, taip pat kilusi iš Plynių k., Lukšių parapijos. Auditoriai pateiktuose lapuose turėjo pažymėti, kurio sakinio – pirmojo ar antrojo žodį girdi. Rezultatai įvertinti statistiškai vadinamoju *u* kriterijumi, t. y. nustatyta, ar atsakymų skaičius reikšmingai skiriasi nuo atsitiktinės 50% spėlioimo ribos.

2. Kiekybė. Aprašomame plote trumpieji balsiai [i], [u] jokiose pozicijose nepatiria ryškesnių kiekybinių pakitimų: ir kirčiuoti, ir nekirčiuoti jie visais atvejais lieka trumpi, pvz.: *všs ka če_pær_kà.ra išgŕŕŕ vŭŭ* / *izbŕmbar'dà.u.u* // (Plyniai), *jãu_kãš_čę li_ktai s u r ŭ k u* / *li.k_vŭriškãŭ i_rà* // (Turčinai), *i_pã.čær_prà_žæŭ prie_r ŭ s u* / *ĩ mŕ_ķęščŭŭs krã.udauu* // (Kiduliai), *b a r š k ŭ ė ũ . ũ* / *sã.ku ĩ.m.kiŭ* / *tŕ_ki sušŭ væŭ* / *ķe'tŭ* // (Liepalŕtai), *vienu žŕŕ_žŭŭ* / *kat_pę_ķšŭŭ* / *jie_pærę_ju iš_tos_væst ŭ vę s* // (Plyniai), *ta_o_n ŭ t ŭ jãu_turbŭt ė_jŭ jãu_ķelis mætiŭŭ* / *ãlæ su_mãnim ė_jŭ sŭ'ķũ* / [i mokykla] // (Šakiai). Pailgėti iki pusilgių [i:], [u:]⁶ ar net virsti [e:] / [e:], [o:] / [o:] jie gali tik retais, ypač ekspresyviais, atvejais, pvz.: *ķit(s) špŭæ.ujæŭ* / *ķit(s) s p ĩ . r æ ŭ* / *ķitš m ŭ . š a ŭ* / *ķaip_ķãš iš_mã.nuŭ* / *ķeib_dã.ruŭ* // (Lukšiai), *v ė s k a surĭ.ň.ku* / *v ė s k a išvęžĭ* // (Plyniai).

⁴ Papildomi duomenys apie diktorius ar eksperimento medžiagą pateikiami toliau.

⁵ Eksperimentuojant su garso įrašais kompiuteryje net ir tas pats žmogus gali būti diktoriumi ir auditoriumi (plg. Girdenis, 1995, 50).

⁶ Dėl vienokių ar kitokių priežasčių ilginami, šie garsai plėtėja visuomet, net ir tose pozicijose, kur trumpieji būtų vartojami siauri, pvz., prieš minkštąjį priebalsį. Siauri pusilgiai [i:], [u:] šioms šnektoms visai svetimi.

3. Kokybė.

3.1 Žodžio kamienė. Jau vien iš klausos galima nustatyti, kad negaliniuose skiemenyse šnektoje vartojami nevienodo atvirumo balsiai – atviresni [i], [u] ir uždaresni [i], [u]. Žodžio viduje jų vartojimas dažniausiai priklauso nuo gretimų garsų⁷.

Atviresnis [i], tiek kirčiuotas, tiek nekirciuotas, vartojamas prieš tolimesnį kietąjį priebalsį ir užpakalinės eilės vokalizmą, pozicijoje — C, pvz.: *nupjovīt su_da.līgū / surīšūl pēdūka k a i_l ī n a / tai_skā.i.tē.si blā.škas⁸ //* (Šileravà), *nu_tō'kæ m a s ī n a \ jāu_kalvē.i. pasī'dā.rī //* (Sudārgas), *ižzū.sta jāu_jiē / brāškal / tai_paskū.i m ī n a \ //* (Plyniai). Uždaresnis [i] – prieš tolimesnį minkštąjį priebalsį, tiek prieš priešakinės eilės, tiek prieš užpakalinės eilės vokalizmą, pozicijoje — Ć, pvz.: *o_paskū.i juo(s)_sūvēžī i. _š a l ī n æ //* (Šileravà), *šāudā.i.s dē.ņgdaūu / bū'daūu k u. l ī n i \ //* (Sudārgas), *ō_tie_aūūkai rē'kæj / ō_šō'ki'nē'jæ / aplī.ņkui //* (Lepšiai), *nā_tā(i) jisā.i. išē.īnai p a l i k æ s / i_susidæda\ su_tūo vē.lūū //* (Prūsēliai).

Atviresnis [u] irgi vartojamas prieš kietąjį priebalsį, tačiau tik prieš užpakalinės eilės žemutinį vokalizmą, pozicijoje — C^a, pvz.: *pradējū vēst i_rōsijel / tai_žū.rējūl t ē_vū k a s / ka_ta_ž'ēme biški numā.žl.t //* (Lukšiai), *gal_má'kæturi m æ t ū k a i l būūu / kadā parvaž.ūūym //* (Dabītai), *ant_ó'žū, isi'tišēš[oda] / i_r_ī s k ū t a \ vīsūs 'mēzga.lūs //* (Sudārgas). Prieš užpakalinės eilės nežemutinį vokalizmą, pozicijoje — C^u, vartojamas uždaresnis [u]⁹, pvz.: *m ū d u a b ū d u \ tó'k i' ū'kinin,kai //* (Dabītai), *mintuvā.i.tó'ki b ū ū u //* (Sudārgas), *čæ_tó'kū(s) s æ n u k ū s fā.u.būs išvēžī //* (Šilgaliai). Uždaresnis [u] turimas ir prieš tolimesnį minkštąjį priebalsį, pozicijoje — Ć¹⁰, pvz.: *o_tai_s t u b'ē, l ē¹¹, bū'daūu tē.i_kai dabā.f.salnæ\ / gražēsnī daiktā.i / bā.l.dai s u d ē't i //* (Lukšiai), *usnīgūl pē'das / jāu_āš i_næra.n.dū to_t a k ū ū //* (Liepalótai), *rā.dū v ī d u r ū k'ē.lū ē.l.ta\ pē'žūkās //* (Šakiai), *vi.rēšnēi s æ s ū t ē i būūu šēšl mætū-kai / má'kæturi //* (Dabītai).

Minėtųjų pozicijų balsių skirtumus aiškiai patvirtina ir eksperimentinis kokybės tyrimas (žr. 1, 2 lent.). Pozicijoje [—Ć] balsis turi žemiausią F₁ ir aukščiausią F₂, taigi yra žymiai uždaresnis, priešakesnis bei aukštesnio tembro, difuziškesnis ir įtemp-

⁷ Klausantis šnektos tekstų, labai krinta į akis, kad kalbamię balsiai visais atvejais apskritai yra daug atviresni negu bendrinėje kalboje. Todėl toliau aptariami vartojimo dėsningumai nėra labai griežti, ekspresyviau, lėčiau kalbant atvirieji balsiai dažnai pasirodo daugelyje pozicijų, nepriklausomai nuo tolimesnio konteksto.

⁸ Rugių pėdas.

⁹ Balsio [u] atvirumo laipsnis ir šioje pozicijoje nėra visai vienodas: uždariausias jis yra prieš aukštutinį užpakalinį vokalizmą, prieš neaukštutinį šiek tiek atviresnis, plg.: *būvus* ir *būūu*, tačiau apskritai šioje pozicijoje [u] aiškiai uždaresnis negu prieš užpakalinės eilės žemutinį vokalizmą.

¹⁰ Paminėtina, kad bendraties formose, nors ir nukritus priešakiniam balsiui, sistemingai vartojami atviresnieji balsiai, pvz.: *līpt, mīkt, sūpt, lūpt* ir kt.

¹¹ Vt. l. – stubelėje, t.y. gerajame trobos gale.

tesnis. Atviriausias šis balsis yra prieš kietąjį priebalsį ir žemutinį užpakalinės eilės vokalizmą, šiek tiek uždaresnis prieš aukštutinį užpakalinį vokalizmą, plg., pozicijoje $[-C^a]$ $F_1 = 540$ Hz (vyro balso) ir 440 Hz (moters balso), $[-C^u]$ atitinkamai $F_1 = 530$ Hz ir 430 Hz.

Balsio $[u]$ atvirumas šiek tiek kitaip priklauso nuo tolimesnių garsų. Balsis $[u]$, kaip ir $[i]$, atviriausias prieš tolimesnį kietąjį priebalsį ir žemutinį užpakalinės eilės vokalizmą, tačiau, skirtingai negu $[i]$, prieš aukštutinį užpakalinės eilės vokalizmą balsis $[u]$ tariamas gana uždaras, plg.: $[-C^a]$ $F_1 = 440$ Hz (vyro balsas) ir 520 Hz (moters balsas), $[-C^u]$ $F_1 = 430$ Hz ir 470 Hz. Taigi šioje pozicijoje tariamo balsio F_1 artimesnė $[-\hat{C}]$ pozicijos balsiui, plg., $F_1 = 420$ Hz ir 460 Hz. Vis dėlto pozicijose $[-C^a]$ ir $[-C^u]$ balsis yra gerokai žemesnio tembro, mažesnio difuziškumo ir įtempimo negu pozicijoje $[-\hat{C}]$ (indeksus žr. 1, 2 lent.).

1 lentelė. Trumpųjų balsių $[i]$, $[u]$ kokybė žodžio viduje¹² (vyro balsas)

Pozicija ¹³	V	F_1 (Hz)	F_2 (Hz)	F_3 (Hz)	C	b	T	df	it
$[-C^a]$	$[i]$	540	1750	2570	828	107	344	1210	360
	$[u]$	440	1090	2160	850	111	97	650	810
$[-C^u]$	$[i]$	530	1740	2450	827	107	368	1210	320
	$[u]$	430	1090	2180	846	111	103	660	800
$[-\hat{C}]$	$[i]$	510	2050	2720	806	106	481	1540	780
	$[u]$	420	1100	2160	842	111	125	680	820

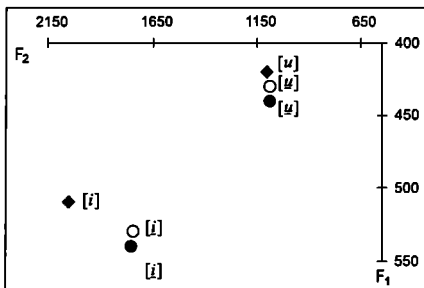
2 lentelė. Trumpųjų balsių $[i]$, $[u]$ kokybė žodžio viduje (moters balsas)

Pozicija	V	F_1 (Hz)	F_2 (Hz)	F_3 (Hz)	C	b	T	df	it
$[-C^a]$	$[i]$	440	1780	2430	801	108	472	1340	410
	$[u]$	520	1160	1860	870	110	143	640	1000
$[-C^u]$	$[i]$	430	1760	2340	800	108	488	1330	490
	$[u]$	470	1180	1920	853	111	188	710	930
$[-\hat{C}]$	$[i]$	400	2340	2770	765	106	694	1940	1210
	$[u]$	460	1180	1770	851	111	233	720	1090

¹² Simbolių reikšmės: V – balsis, F_1, F_2, F_3 – pirmoji, antroji, trečioji formantės, C – kompaktiškumo, b – bemoliškumo, T – tonalumo, df – difuziškumo, it – įtempimo indeksai.

¹³ Simboliu $-C^a$ žymima pozicija prieš kietąjį priebalsį ir tolimesnį užpakalinės eilės žemutinį balsį, pvz.: *kiltas*; simboliu $-C^u$ – prieš kietąjį priebalsį ir tolimesnį užpakalinės eilės nežemutinį balsį, pvz.: *kiltu* „kito“, *kiltos* ir kt. Nors šiose pozicijose tiriamieji balsiai atviresni už esančius prieš minkštąjį priebalsį, tačiau abiem atvejais jie taip pat gerokai skiriasi.

Atitinkamus garsų santykius perteikia ir jų grafinis vaizdas trečiajame koordinačių sistemos ketvirtyje (žr. pav.). Paveikslėlyje aiškiai matyti, kad abu aptariamieji balsiai – tiek [i], tiek [u] – yra uždariausi prieš minkštąjį priebalsį, atviriausi pozicijoje — C^a Pozicijoje — C'' esantys garsai atvirumo atžvilgiu užima tarpinę padėtį. Dar labai aiškiai matyti, kad priešakinis skirtingų pozicijų variantus skiria ne tiek pirmosios, kiek antrosios formantės padėtis, taigi svarbesnis šių variantų skirtumas – tarimo eilė, o ne liežuvio pakilimas. Taip pat galime pastebėti, kad iš aptariamų priešakinio balsio variantų ryškiai atsiskiria siaurasis [i], vartojamas prieš minkštąjį priebalsį (tai, beje, aiškiai girdima ir iš klausos), o likę variantai labai artimi. Užpakalinės eilės balsio [u] variantai beveik nesiskiria tarimo eile, jiems svarbesnis liežuvio pakilimas. Apskritai galima pasakyti, kad jų skirtumas daug menkesnis negu priešakinės eilės balsio variantų.

Atviresniųjų [i], [u] ir uždaresniųjų [i], [u] kokybė. ◆ – pozicijoje [— C], ○ – pozicijoje [— C''], ● – pozicijoje [— C^a].

3.2 Žodžio gale. Galiniuose skiemenyse aptariame plote irgi dažniau vartojami atvirieji [i], [u]. Dažniausia jų vartojimo pozicija – nekirčiuotos atvirosios galūnės, kuriose [i], [u] visais atvejais atliepia bendrinės kalbos balsius [e], [o]¹⁴, pvz.: *dá·bú·davų·tókæ|blaškæmà\ saki·daųų | ku·línì\ | mę·dínì\ tókæ·ta·mašínà* // (Lukšiai), *dabā·r·tai·jāu·prie·tu·statūku·p'ė·čū·niēks·næstá·tų\ tu·zēlīku* // (Liepalótai), *jé·igu·dá·gæ·rų·m'ė·žū\ |ta(i)·ilgā·ū\ biški·laiki·daųų* // (Sudárgas), *tó·ki·sænų·kai|gi·væ·nų·gi·væ·nų·|i·galū·galæ·jū·du·vis·næ·sutī·gdauųų* // (Prūsēliai), *jé·i·labā·i·ska·udé·davų·gá·lva\ |i·nī·ēky\ daktarā·i·næ·pa'sá·kī* // (Dabítai), *ta(i)·at·vęžī\ |tēisī·bī\ |lašī·nū\ |palčū·kæ·tókæ\ |ir·piklæ·vō·nēs¹⁵* // (Šilgaliai). Šis požymis dažniausiai laikomas skiriamąja veliuniškių ypatybe (Gerullis,

¹⁴ Išskyrus naujesnes formas, atsiradusias dėl morfologinio trumpėjimo ar kitų reiškinių, pvz., vt. l. *pié·vó·pū·sė* ir kt.

¹⁵ Kvietinių miltų.

1930, 30; Jablonskij, 1961, 328; Jaunius, 1970, 82; Zinkevičius, 1966, 477, žml. 32, 487, žml. 42; Salys, 1992, 102 ir kt.), kuri tradiciškai aiškinama kaip uždaryjū pietinių kauniškių balsių trumpėjimo rezultatas. Galimas ir kitoks aiškinimas: atvirieji *-i, -u* galėję išstumti ankstesnius *-e, -a* pagal pietinių šnektų modelį, tačiau visai pakeisti žodžių ir formų prozodinės struktūros šiaurinės šnektos nepajėgė (Girdenis, 1996, 111).

Klausantis įrašų iš įvairių Šakių rajono vietų, pastebėta, kad galinuose skiemyne gali būti dvejopi – atviresni ir uždaresni kalbamojo tipo garsai. Šiaurinėje, tiksliau šiaurvakarinėje aptariamo ploto dalyje apie Sudárgą, Slavikùs, Kidulius, Valenčiúnus, Geįgaudiškį, Plókščiùs, nekirčiuotose galūnėse ne tik *-a, -ę*, bet ir *-i, -u* gali sutrumpėti iki trumpųjų balsių, pvz.: *s æ k m á . d i e n i \ , v a k a ' r á . š \ | v a _ t ě . ĩ . p s u s ě . ĩ . d a v u \ j á u n i m a s \ * (Sudárgas), *i _ ž ' ě . m æ d u o b ě , i š k a ' s t á ĩ | d ú o d a v u p á . k u r a \ | ú g n i \ * (Sudárgas), *b ũ . d a v u , a t v a ' ž i u o s \ | a g í . v u l i | p ĩ . ř . k t | t a i _ p o _ š ě š i (s) \ s i ' k ũ s \ * (Geįgaudiškis), *t a i _ i ž ' b ě ' g o , m æ i _ n a r k ũ n u s \ p a s _ t ó . k i t a m ũ l i | o _ t ě : b ũ ũ o m p a (s) _ s t á . ņ . k u \ | s t á . ņ . k u s \ b ũ ũ u \ * (Plókščiai). Šie sutrumpėję balsiai ryškiai uždaresni negu $[i] < -é$ ir $[u] < -o$.

Pietinėse Šakių rajono šnektose galūnių balsiai *-i, -u* beveik visais atvejais sutrumpėja tik iki pusilgių. Taigi aukščiau minėta balsių opozicija čia pasitaiko retai. Tačiau ir šiose apylinkėse įvairių formų galūnėse, priklausomai nuo balsių kilmės, taip pat girdimi ir atviresni $[i]$, $[u]$, ir uždaresni $[i]$, $[u]$. Deja, šis balsių kokybės skirtumas nėra taip aiškiai juntamas, ne visuomet sistemingas, todėl kai kurias formas bandyta paanalizuoti eksperimentiškai.

3.2.1 Gana problemiškos tiriamuoju atžvilgiu šiose šnektose yra *i* kamieno daiktavardžių vienaskaitos vardininko ir daugiskaitos galininko linksnių formos. Bendrinėje kalboje šių formų galūnės dabar iš klausos atrodo vienodos. Tačiau tarmėse skirtingos kilmės galūnių balsių atliepimai nevienodi, pvz., šiaurės žemaičių *ákšs, ávšs* ir *ákis, ávis*. Tarmėse, kur turimos $/e : i/$ ar $/i : i/$ bei $/o : u/$ ar $/u : u/$ opozicijos, uždariau tariamas $[i]$, kilęs iš ilgųjų ar nosinių garsų, o kitose pozicijose turimi atviresni $[i]$ ar $[o]$. Tokį balsių skirtumą galūnėse išlaiko ne tik šiaurės žemaičiai (Girdenis, 1968, 141; Zinkevičius, 1994, 113), bet ir pietų žemaičiai varniškiai (Bukantis, 1984, 95) bei raseiniškiai (Atkočaitytė, 2000, 122). Klausantis įrašų pastebėta, kad labai dažnai ir kauniškių šiaurinėse šnektose tokio tipo formos, kaip vns. vard. *akšs* ir dgs. gal. *akšs*, atrodo nevienodos. Vienaskaitos vardininko galūnės balsis iš klausos atrodo atviresnis, daugiskaitos galininko – uždaresnis. Tokie stebėjimai bei ankstesni negausūs tyrimai (Prūsaitytė, 1999, 16–18; Bacevičiūtė, 2000, 9–10) ir paskatino plačiau paanalizuoti šį reiškinį. Ištirtos šešių *i* kamieno daiktavardžių minėtos formos, kurias ištarė dešimt diktorių: penki vyrai ir penkios moterys¹⁶.

¹⁶ Visi gimę, augę ir nuolat gyvena tiriamojoje šnektroje, Lukšių parapijoje, Šakių rajone; amžiaus vidurkis apytiksliai 50 m. Įrašant sakinius naudota ta pati metodika kaip ir visiems kitiems eksperimentams.

Galūnių balsių spektro duomenis matome lentelėse (žr. 3, 4 lent.).

Rezultatai gana nevienodi – iš dalies jie patvirtino hipotetinius spėjimus. Kaip minėta, šių galūnių balsis iš klausos labiausiai skyrėsi atvirumo–uždarumo požymiu. Lyginant pirmosios formantės, labiausiai susijusios su garso atvirumu, reikšmių vidurkius, matyti, kad iš tikrųjų daugeliu atvejų¹⁷ vienaskaitos vardininko balsis ją turi bent šiek tiek aukštesnę. Taigi eksperimentinis tyrimas patvirtina šį balsį esant atviresnį. Lyginant antrosios formantės vidurkius, matyti kad dažniau ją aukštesnę turi daugiskaitos galininko balsis, taigi jis yra priešakesnės artikuliacijos¹⁸. Tačiau antrosios formantės santykis nėra toks pastovus: gana nemažai atvejų (2 diktorių vyrų ir 4 moterų) lauktos tendencijos neatitinka. Papildomi indeksai taip pat rodo, kad daugiskaitos galininko galūnės balsis dažniau yra aukštesnio tono, difuziškesnis ir įtemptesnis, bet yra ir priešingų atvejų, ypač nevienodi yra įtempimo duomenys.

3 l e n t e l ė. Balsio [i] kokybė¹⁹ (vyro balsas)

Pavyzdys	F_1 (Hz)	F_2 (Hz)	C	b	T	df	it
$ak < i^{20} > s$ (vns. vard.)	510	1540	849	170	40	1030	2550
$ak < i > s$ (dgs. gal.)	480	1600	837	170	100	1120	2620
$aus < i > s$ (vns. vard.)	490	1420	853	171	-80	930	2590
$aus < i > s$ (dgs. gal.)	480	1510	843	171	10	1030	2530
$puš < i > s$ (vns. vard.)	500	1500	850	170	0	1000	2500
$puš < i > s$ (dgs. gal.)	470	1540	838	171	40	1070	2570
$nakt < i > s$ (vns. vard.)	500	1500	850	170	0	1000	2500
$nakt < i > s$ (dgs. gal.)	490	1510	846	170	10	1020	2520
$ža's < i > s$ (vns. vard.)	480	1500	844	171	0	1020	2520
$ža's < i > s$ (dgs. gal.)	470	1480	843	171	-20	1010	2550
$bit < i > s$ (vns. vard.)	470	1750	824	169	250	1280	2780
$bit < i > s$ (dgs. gal.)	460	1730	822	169	230	1270	2770

¹⁷ Išskyrus diktorių moterų *naktis* ir *bitis* atvejus, kai atviresnis pasirodė daugiskaitos galininko galūnės balsis.

¹⁸ Tenka pripažinti, kad tiek pirmosios, tiek antrosios formančių skirtumai yra labai nedideli, dažnai 10–20 Hz; aišku, kad tokie skirtumai negali liudyti dabar egzistuojant skirtingos kokybės garsus. Formančių skirtumus programa STUDENT įvertinus statistškai, visais atvejais Studento kriterijaus reikšmės gautos mažesnės už 95% tikimybės reikšmes, o lyginamų sekų pasikliaujamieji intervalai taip pat visais atvejais stipriai dengė vienas kitą.

¹⁹ Naudojami šiek tiek ankstesnių metų matavimai, kai nebuvo imti trečiosios formantės vidurkiai, dėl to papildomų indeksų reikšmės gali būti ne tokios tikslios, kaip skaičiuojant pagal pirmų trijų formančių duomenis.

²⁰ Transkribuota pagal laukiamą tendenciją: manoma, kad vns. vard. galūnės balsis atviresnis, dgs. gal. uždaresnis.

4 lentelė. Balsio [i] kokybė (moters balsas)

Pavyzdys	F_1 (Hz)	F_2 (Hz)	C	b	T	df	it
<i>ak<i>s</i> (vns. vard.)	530	1870	833	167	370	1340	2900
<i>ak<i>s</i> (dgs.gal.)	490	2010	814	167	510	1520	3020
<i>aus<i>s</i> (vns. vard.)	510	1750	835	168	250	1240	2760
<i>aus<i>s</i> (dgs.gal.)	470	1710	827	169	210	1240	2740
<i>puš<i>s</i> (vns. vard.)	540	1780	841	167	280	1240	2820
<i>puš<i>s</i> (dgs.gal.)	490	1810	826	168	310	1320	2820
<i>nakt<i>s</i> (vns. vard.)	510	1820	831	168	320	1310	2830
<i>nakt<i>s</i> (dgs.gal.)	530	1770	839	167	270	1240	2800
<i>ža's<i>s</i> (vns. vard.)	490	1750	830	169	250	1260	2760
<i>ža's<i>s</i> (dgs.gal.)	480	1700	830	169	200	1220	2720
<i>bit<i>s</i> (vns. vard.)	510	1840	829	167	340	1330	2850
<i>bit<i>s</i> (dgs.gal.)	540	1760	842	167	260	1220	2800

Norint patikrinti, ar aptariamąsias formas skiria tarmės atstovai, atliktas audicinis eksperimentas (apie metodiką žr. pradžioje). Auditoriai klausėsi dviejų minimalių porų: vns. vard. *akš* – dgs. gal. *akis* ir vns. vard. *naktš* – dgs. gal. *naktis*. Prieš klausantis diktorių įkalbėtos medžiagos, pirmiausia auditorių prašyta pačių ištarti šias formas ir pabandyti apibūdinti jų skirtumą. Beveik visi eksperimento dalyviai teigė gana aiškiai girdę skirtumą savo pačiųartyje: daugiskaitos galininko balsis esąs ryškesnis, panašesnis į „tikrąjį“ [i]. Tą patį auditoriai teigė ir klausydami diktorių įrašų – poromis surašytos formos jiems atrodė aiškiai nevienodos, tačiau visi pabrėžė, kad sunku reikiamą formą priskirti atitinkamam sakiniui. Eksperimento rezultatai pateikiami lentelėje (žr. 5 lent.).

5 lentelė. Audicinio eksperimento duomenys ir jų vertinimas u kriterijumi²¹

Pavyzdys	n_1	n	p (%)	pasikl. int. (95%)	$u \geq u_a$	P
<i>akš</i> – <i>akis</i>	100	180	56	47,9 + 62,9	1,49 < 1,96	$P > 0,05$
<i>naktš</i> – <i>naktis</i>	94	180	52	44,7 + 59,7	0,60 < 1,96	$P > 0,05$

Auditoriai abiem atvejais teisingai atspėjo tik šiek tiek daugiau negu 50% porų: pirmuoju atveju 56%, antruoju – 52% formų. Įvertinus duomenis u kriterijumi, matyti, kad abiem atvejais teisingų atsakymų procentas reikšmingai nesiskiria nuo 50% –

²¹ Simbolių reikšmės: n_1 – teisingų atsakymų skaičius, n – bendras atsakymų skaičius, p – teisingų atsakymų procentas, *pasikl. int.* – pasikliaujamasis intervalas, P – patikimumo lygmuo; u kriterijaus reikšmė skaičiuota lyginant su 50% kritine tikimybės riba.

u kriterijaus reikšmės mažesnės negu kritinės 95% tikimybės reikšmės. Taigi ir iš šio tyrimo rezultato galima teigti, kad tokio tipo formos šnektose prastai skiriamos. Tačiau vis dėlto klausantis įrašų nesunkiai galima pastebėti, kad formos nėra vienodos. Jei tekste jos pasitaiko netoli viena nuo kitos, skirtumas gana aiškiai girdėti. Tai parbrėžė ir auditoriai. Skaičiuojant teisingus atsakymus, neretai pasitaikė 100% „atvirkštinių“ rezultatų: auditoriai suvokė minimaliųjų porų išsidėstymo tvarką, tačiau forma buvo priskirta ne tam sakiniui, ir visas pluoštas porų ištaisai buvo identifikuojamas klaidingai. Atmetus tokius „idealiai klaidingus“ atvejus arba juos skaičiuojant kaip teisingus²², teisingų atsakymų procentas būtų žymiai aukštesnis.

Apibendrinant eksperimentinio ir audicinio tyrimo rezultatus, galima pasakyti, kad tirti balsiai labiausiai skiriasi atvirumu, kitų rodiklių santykiai nepastovūs. Tokių galūnių, kaip vienaskaitos vardininko *-is* ir daugiskaitos galininko *-is* skyrimo tendencija akivaizdi, bet reiškinys nesisteminimas, galbūt, jau apnykęs dėl bendrinės kalbos ar kitų veiksnių.

3.2.2 Pietinėje dalyje, kur, kaip minėta, ilgieji *-i*, *-u* sutrumpėja tik iki pusilgių, iš klausos gana sunku nusakyti, kokio atvirumo trumpieji balsiai vartojami atvirosiose galūnėse. Todėl keletas atvejų taip pat tirti eksperimentiškai, nors tokiam lyginimui labai sunku surasti minimaliųjų porų, nes beveik visuomet viena iš lyginamųjų formų gali turėti morfemos kirtį. Šio, šiuo atveju nepageidaujamo, veiksnio galima išvengti tik lyginant tokias formas, kaip, pvz., *ē* kamieno vardažodžių vns. vard. *kaiṭ-ti*, *maži-ti* ir *jo* kamieno vns. šauksm. *kaiṭ-ti*, *maži-ti*²³.

6 l e n t e l ė. Trumpųjų balsių [i], [u] kokybė žodžio gale (vyro balsas)

Pozicija	F_1 (Hz)	F_2 (Hz)	F_3 (Hz)	C	b	T	df	β
(ta) <i>kaiṭ-ti</i>	530	1700	2530	828	107	334	1170	260
(tu) <i>kaiṭ-ti</i>	560	1860	2670	827	106	364	1300	590
(jis) <i>lá.uki</i>	460	1690	2550	810	108	386	1230	280
(tu) <i>lá.uki</i>	490	1900	2570	808	107	457	1410	480
(to) <i>iṭ.ltu</i>	460	1060	2180	859	111	49	600	800
(tuo) <i>iṭ.ltu</i>	450	1070	2150	855	111	73	620	830
(jis) <i>šó.ku</i>	450	940	2150	871	112	-39	610	960
(aš) <i>šó.ku</i>	440	910	2120	872	112	-52	650	1030

²² Tokia „idealiai atvirkštinė tvarka“ vis dėlto rodo, kad auditoriai neatsitiktinai spėlioja, o suvokia formų skirtumą, nes atsitiktinai spėliojant neatspėti visų formų, išdėstytų atsitiktine tvarka, lygiai taip pat neįmanoma kaip ir atspėti.

²³ Aprašomame plote pasitaiko išgirsti šauksmininko formų su pusilgiu balsiu galūnėje, pvz., *nāgi* / *ɬmūti*. / *atē.ik* // (Lukšiai), *beṛn'ē.li*. *māny jāunāsai* (Kriūkai), *tū* / *kaiṭ-ti*. / *trá'ukis iš_čē* // (Plyniai) ir kt.

7 lentelė. Trumpųjų balsių [i], [u] kokybė žodžio gale (moters balsas)

Pozicija	F ₁ (Hz)	F ₂ (Hz)	F ₃ (Hz)	C	b	T	df	it
(ta) <i>kaĩ-tĩ</i>	450	1800	2570	801	107	447	1350	420
(tu) <i>kaĩ-ti</i>	460	1900	2580	800	107	483	1440	520
(jis) <i>l̥á-ukĩ</i>	430	1750	2620	797	108	434	1320	440
(tu) <i>l̥á-uki</i>	430	1830	2570	794	107	482	1400	470
(to) <i>t̥ĩ-l̥t̥ũ</i>	430	1190	1760	841	112	272	760	1120
(tuo) <i>t̥ĩ-l̥tu</i>	410	1250	1860	828	111	312	840	980
(jis) <i>šó-ku</i>	430	1180	1870	840	111	238	750	1020
(aš) <i>šó-ku</i>	400	1040	1960	842	112	140	640	1100

Palyginus šių formų kokybę (žr. 6, 7 lent.), matyti, kad daug ryškiau skiriasi ne F₁, o F₂ reikšmės. Vienaskaitos šauksmininko galūnės balsio F₂ daug aukštesnė, vadinasi, jis priešakesnės artikuliacijos, aukštesnio tembro, daug difuziškesnis ir įtemptesnis. F₁ reikšmės, taigi ir lyginamų garsų atvirumas, skiriasi menkliau.

Analogišką tendenciją rodo ir veiksmažodžių vienaskaitos 2-ojo ir 3-ojo asmens poros. 2-ojo asmens galūnės [i] yra panašaus atvirumo kaip ir [i] < [e̞], o kai kuriais atvejais netgi atviresnis, bet daug priešakesnis, aukštesnio tembro, difuziškesnis ir įtemptesnis.

Balsių [u] ir [ʉ] < [o̞] kokybės lyginimas patvirtina, kad, kaip ir tikėtasi, balsis [ʉ] < [o̞] yra atviresnis (visais atvejais turi šiek tiek aukštesnę F₁), F₂ reikšmės stabilėsių santykių nerodo: vienu atveju aukštesnę turi balsis [u] (*t̥ĩ-l̥tu*), kitu – [ʉ] (*šó-ku*). Iš tyrimo rezultatų galima spręsti, kad galūnėse tikrai vartojami skirtingi garsai [i], [u] ir [i̥], [ʉ], bet atvirumas diferencijuoja tik užpakalinės eilės balsius, o priešakiniam svarbesnis tarimo eilės skirtumas²⁴.

4. Fonologinė interpretacija. Šnektos aukštutinių trumpųjų balsių distribuciją matome 8 lentelėje.

8 lentelė. Balsių [i], [u] ir [i̥], [ʉ] distribucija

Balsis	Pozicija				Fonema
	[–Ĉ]	[–C ^u]	[–C ⁱ]	[–#]	
<i>i</i>	+	–	–	(+)	(/i/)
<i>i̥</i>	–	+	+	+	/i̥/
<i>u</i>	+	–	+	(+)	(/u/)
<i>ʉ</i>	–	+	–	+	/ʉ/

²⁴ Atrodytų, kad po tokios išvados priešakinio balsio žymėjimas ženklų [i̥] šiose formose nelabai tinkamas, nes balsis nėra atviresnis, o tik gerokai užpakalesnis. Tačiau norint atskirti nuo iš prigimties trumpojo [i], jis tradiciškai žymimas šiuo ženklu.

Iš lentelės matyti, kad žodžio viduje atviresnių ir uždaresnių garsų santykis nuskomas papildomąja distribucija: atvirieji balsiai vartojami tik pozicijose prieš kietąjį priebalsį, uždarieji – prieš minkštąjį. Garsų santykiai žodžio gale aprašomame plote nenuoseklūs. Vienose šnektose atviresiosios galūnės tarp balsių [i] < -i : [i] < -e ir [u] < -u : [u] < -o yra aiškus fonologinis kontrastas, pvz.: *sė.ni* „senė“ ≠ *sė.ni* „seni“, *kati.ti* „katytė“ ≠ *kati.ti* „katyti“; jie gali atlikti distinktyvinę funkciją²⁵ ir funkcionuoti kaip savarankiškos, bent jau „dviveidės“ (dėl termino žr. Girdeinis 1995, 68) fonemos. Kitose šnektose, -i, -u vartojami pusilgiai, abiejų tipų balsiai žodžio gale pasitaiko nesisitemingai, taigi fonemos /i u/ vartojamos nereguliariai.

5. Balsiai [i], [u] dvigarsiuose. Lietuvių dialektologijoje nėra vienos nuomonės dėl šių šnektų akūtnių dvigarsių pirmųjų dėmenų [i], [u] kokybės ir ypač kiekybės, nors tradiciškai manoma, kad visame veliuniškių plote jie tariami trumpi uždarieji²⁶ (Zinkevičius, 1966, žml. nr. 70, 72; LKT 1970, 180–192; LKA 1982, 38, žml. nr. 20²⁷). Pastaraisiais metais, atlikus daugiau eksperimentinių tyrimų, keliama mintis, kad tokių dvigarsių pirmieji dėmenys yra atvirieji ir jokių būdu ne trumpieji, o pusilgiai (Girdeinis, 1996, 111; Bacevičiūtė, 2001, 59–60; Atkočiūtė, Bacevičiūtė 2003, 11–12).

Paskutinių metų empiriniai stebėjimai, ekspedicijų (2000 m. Lukšiuosė, 2002 m. Kriūkuose, 2003 m. Smaliniūkuose) duomenys vis aiškiau patvirtino nuomonę kad aptariamajame kauniškių plote akūtnių dvigarsių pirmieji dėmenys nėra trumpieji. 2003 m. imtasi dar kartą perklausti LKI Tarmių archyve turimus įrašus iš šio kauniškių ploto. Iš to nelengvo darbo galima pateikti keletą pastabų.

Pirmiausia, perklausius įrašus, pasitvirtino spėjimas, kad akūtniuose dvigarsiuose labiausiai paplitę pusilgiai, šioms šnektoms įprastesni atvirieji [i], [u], pvz.: *pietų.ms*, *dīrbamos*, *īlgus*, *svīrnas* ir kt. Taip tariama beveik visame veliuniškių plote, trumpų variantų retai tepasitaiko išgirsti. Kokybiškai šis dvigarsių dėmuo visiškai skiriasi nuo ilgojo [i], nes yra daug atviresnis, menkai teįtemptas, akustiškai iš tikrųjų panašesnis į trumpąjį balsį, todėl toks ilgųjų balsių ir dvigarsio dėmenų kontrastingas tarimas klausytojui gali sukelti trumpumo įspūdį. Labiau pabrėžiant skie-menį, šie dėmenys gali dar labiau paplatėti ir virsti balsiais [e], [o].

Antra, klausytuose veliuniškių tekstuose pasitaiko akūtnių dvigarsių pirmųjų dėmenų [i], [u] dvibalsinimo atvejų. Gana dažni tarpiniai variantai tarp [i], [u] ir [e], [o], šiek tiek sudvibalsinti [ʲe], [ʲo]. Kartais labai sunku nustatyti, kur yra [e], [o], kur [ʲe], [ʲo]. Ypač daug dvibalsinimo atvejų išgirsta 2002 metų ekspedicijos Kriūkuose

²⁵ Kaip jau minėta, (tu) *lā.uki* ≠ (jis) *lā.uki*, bet neišku, koks elementas šias poras skiria: galūnės balsis ar morfemos kirtis, todėl ypač keblu nusakyti aptariamųjų garsų santykius.

²⁶ Greta esančiame kaimynų pietų žemaičių raseiniųškių plote daugiau autorių žymi pusilgius ir net ilguosius dėmenis [i], [u] (Zinkevičius, 1966, žml. Nr. 70, 72; Grinaveckis, 1973, 130–132; LKT 1970, 102–128), nors pastarųjų metų tyrimai parodė, kad šių patarmių sistemos labai artimos.

²⁷ Pastebėtina, kad LKA veliuniškių plote cirkumfleksinių (tęstinių) kalbamojo tipo dvigarsių pirmieji dėmenys žymimi pusilgiai (LKA, 1982, žml. nr. 21), taigi pagal tokį žymėjimą išeitu, kad jie yra ilgesni negu tvirtapradžių dvigarsių dėmenys, kas vargiai tikėtina.

metu. Kai kurie Kriūkų šnektos atstovai beveik sistemingai vartojo šiek tiek diftongi-
zuotus dvigarsius dėmenis. Dvibalsinimas girdėtas šiaurinėse Šakių ir Jurbarko rajonų
šnektose, piečiau tokių atvejų nepastebima (plačiau apie tai žr. Atkočiaitytė, Bacevi-
čiūtė, 2003, 11–12).

Trečia, šiaurinėje veliuniškių dalyje, abiejose Nemuno pusėse, ypač labiau į ryt-
tus, pasitaikė išgirsti įtemptų, pusilgių, iš klausos gana ilgų *i*, *u*, nors anksčiau buvo
manoma, kad tokie garsai šių patarmių sistemoms – svetimasis reiškinys.

Kaip matyti iš šių pastebėjimų, kalbamojo tipo dvigarsių pirmųjų dėmenų koky-
bė gali būti įvairi, tačiau tokie kokybiniai variantai tik patvirtina tą faktą, kad čia turi-
mas pusilgis dvigarsio dėmuo.

Tai rodo ir mišriųjų dvigarsių dėmenų trukmės matavimai (žr. 9 lent.)²⁸.

9 lentelė. Ilgųjų, trumpųjų balsių ir akūtinųjų dvigarsių dėmenų [i], [u] trukmė

	V	n	$\bar{x}$ (ms)	s (ms)	v (%)	95% pasikl. int. (ms)	$t \geq t_{\alpha=0,05}$
1.	[$\check{V}$]	45	64	9	14,3	53 + 76	7,8 > 4,78**
2.	< $\check{V}$ >R	54	102	7	6,7	95 + 109	
3.	[$\check{V}$]	18	124	11	8,9	107 + 141	3,37 > 3,25*
4.	< $\check{V}$ >R	54	102	7	6,7	95 + 109	

Kaip matyti iš matavimo rezultatų, trumpieji balsiai beveik du kartus trumpesni
už tvirtapradžių dvigarsių pirmuosius dėmenis (pasikliaujamieji intervalai nesusiker-
ta, o Studento kriterijaus reikšmė ryškiai viršija kritinę tikimybės reikšmę; žr. 1 ir 2
lyginamas pozicijas). Ilgųjų balsių ir tvirtapradžių dvigarsių pirmųjų dėmenų skirtu-
mas nėra toks didelis – pasikliaujamieji intervalai arti vienas kito, o Studento kriteri-
jaus reikšmė nedaug didesnė už tikimybės reikšmę (žr. 3 ir 4 lyginamas pozicijas). Šio
tyrimo rezultatai leistų manyti, kad tvirtapradžių dvigarsių pirmieji dėmenys kieky-
biškai panašesni ne į trumpuosius, bet į ilguosius balsius. Kitas dalykas, kad kokybi-
niais požymiais jie visiškai neprimena ilgųjų balsių – visuomet tariami atvirieji *i*, *u*.

Tai aiškiai patvirtina atitinkamų garsų kokybės matavimai (žr. 10 lentelę).

**10 lentelė. Akūtinųjų dvigarsių pirmųjų dėmenų,
trumpųjų ir ilgųjų balsių kokybė (vyro balsas)**

Garsas	F ₁ (Hz)	F ₂ (Hz)	C	b	T	df	jt
< $\check{i}$ >R	510	1700	838	168	200	1190	2710
[$\check{i}$]	440	1670	820	170	170	1230	2730
[$\check{i}$ ·]	340	2110	762	171	610	1770	3270
< $\check{u}$ >R	460	1170	868	174	-330	710	2870
[$\check{u}$]	430	1050	872	177	-450	620	3020
[$\check{u}$ ·]	410	810	898	181	-690	780	3280

²⁸ Remiamasi Lukšių šnektos matavimais, atliktais 2003 m. vasarą.

Iš formančių reikšmių matyti, kad akūtinių dvigarsių pirmieji dėmenys kokybiniais požymiais visiškai skiriasi nuo ilgųjų, šiek tiek mažiau – nuo trumpųjų balsių. Iškart galima pastebėti, kad jie pasižymi daug didesniu atvirumo laipsniu, nes turi aukščiausių pirmąją formantę. Ypač didelis atvirumas būdingas pirmajam dvigarsių dėmeniui [i], šiuo požymiu jis aiškiai skiriasi nuo trumpojo balsio. Užpakalinės eilės dėmuo [u] irgi yra atviriausias. Antrosios formantės, susijusios su tarimo eile, reikšmės irgi visais atvejais skiriasi. Dėmuo [i] yra šiek tiek priešakesnės artikuliacijos negu atitinkamas trumpasis balsis, bet šiuo atžvilgiu visiškai tolimas įtemptajam [iː]. Dėmuo [u] yra priešakesnis už abu su juo lyginamus balsius. Visi papildomi indeksai patvirtina dvigarsio dėmenų ir atitinkamų balsių skirtumus: labiausiai juos skiria difuziškumas ir įtempimas.

Apibendrinant galima pasakyti, kad eksperimentinis tyrimas parodė, kad šnekotos akūtinių dvigarsių pirmieji dėmenys [i], [u] yra pusilgiai bei kokybiškai skiriasi nuo aukštutinių balsių: neturi jokių bendrų požymių su ilgiaisiais [iː], [uː], o nuo trumpųjų balsių juos ryškiausiai skiria dar didesnis atvirumo laipsnis.

6. Išvados.

1. Visose žodžio pozicijose kirčiuoti ir nekirčiuoti balsiai [i], [u] įprasti tik trumpi. Retai pasitaikančius paplatėjusius pusilgius variantus [iː] / [eː], [uː] / [oː] dažniausiai lemia ne prozodinių elementų įtaka, bet individualus kalbėjimo tempas, teksto ekspresyvumas ir kiti panašūs veiksniai.

2. Empiriniai stebėjimai ir eksperimentiniai duomenys parodė, kad šnektoje vartojami dveji kalbamojo tipo garsai: atviresnieji [i], [u] ir uždaresnieji [iː], [uː]. Žodžio viduje šių garsų santykius riboja papildomoji distribucija, žodžio gale galimas kontrastinės distribucijos santykis. Šnektoje funkcionuoja fonemos /i/, /u/ ir /iː/, /uː/, bet pastarosios vartojamos nereguliariai. Daug dažnesnės, taigi ir nežymėtosios, yra atviresios fonemos /i/, /u/.

3. Akūtiniuose dvigarsiuose vartojami [i], [u] dažniausiai yra pusilgiai ir labai atviri, atviresni net už atskirai vartojamus atviresniuosius kalbamojo tipo balsius. Aprašomo ploto paribiais pasitaiko ir kitokių akūtinių dvigarsių pirmųjų dėmenų variantų: šiek tiek sudvibalsintų [iʳ], [uʳ] bei pusilgių siaurų [iː], [uː].

THE HIGH SHORT VOWELS IN THE ŠAKIAI DIALECT

Summary

The article examines some of the vocalism features of the dialect Šakiai West-Aukštaitian dialect (the region of Kaunas). The quality, features of usage of the short vowels [i], [u] were subjected to experimental analysis. The phonological interpretation is the following:

1. Vowels of two kinds of quality were determined in the dialect: more open [i], [u] and more closed [iː], [uː].

2. In word-internal position, the vowels [j] and [i], [u] and [u] are in clear complementary distribution, and they function as the allophones of the same phonemes.
3. In word-final position, an unsystematic phonological contrast between these vowels may sometimes be observed, so they should be viewed as separate phonemes.
4. The first components of acute diphthongs [i], [u] are mostly half-long and very open in the dialect.

LITERATŪRA

- Atkočaitytė D.*, 2000, Pietų žemaičių raseiniškių fonologinė sistema: prozodija ir vokalizmas: Humanit. m. dr. disert. Vilnius: VPU.
- Atkočaitytė D., Bacevičiūtė R.*, 2003, Dėl raseiniškių ir vakarų aukštaičių paribio dvigarsių. – Kazimieras Jaunius (1848–1908) – tarmėtyrininkas ir kalbos istorikas: Konf. Kazimiero Jauniaus 155-tosioms gimimo metinėms paminėti praneš. tezės. Vilnius: LKI, 11–12.
- Bacevičiūtė*, 2000 – Бацавичюте Р. Противопоставление двух типов *-i* во флексии существительных. – Материалы XXIX межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 9–10.
- Bacevičiūtė R.*, 2001, Mišriųjų dvigarsių kiekybė šiaurinėse kauniškių šnektose. – Paribio tarmių ir kalbų problemos. Šiauliai: ŠU, 12–19.
- Bukantis*, 1984 – Букантис Й. Фонология южножемайтского Варняйского говора: Dakt. disert. – Vilnius: VU.
- Gerulis G.*, 1930, Litauische Dialektstudien. Leipzig: Markert & Peters Verlag.
- Girdenis A.*, 1968, [Rec. kn.:] Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. Vilnius: Mintis, 1966. – Baltistica, t. 4 (1), 135–144.
- Girdenis A.*, 1995, Teoriniai fonologijos pagrindai. Vilnius: VU.
- Girdenis A.*, 1996, [Rec. kn.:] Salys A. Raštai, t. 4: Lietuvių kalbos tarmės / Red. P. Jonikas. Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akadėmija, 1992. – Baltistica, t. 31 (1), 101–114.
- Grinaveckis V.*, 1973, Žemaičių tarmių istorija (fonetika), Vilnius: Mintis.
- Jablonskij*, 1961 – Ив. Яблонский. К вопросу о языке издаваемого Академиею Наук Литовского словаря А. Юшкевича. – Литература и ка́лба, t. 5, 326–344.
- Jaunius*, 1970 – Drotvinas V., Grinaveckis V. Kalbininkas Kazimieras Jaunius. Vilnius: Mintis.
- LKA*, 1982 – Lietuvių kalbos atlasas, T. 2: Fonetika / Ats. red. K. Morkūnas. Vilnius: Mokslas.
- LKT*, 1970 – Lietuvių kalbos tarmės: (Chrestomatija), Vilnius: Mintis.
- Piotrovskij*, 1960 – Пиотровский Р. Г. Ещё раз о дифференциальных признаках фонемы. – Вopr. языкознания, № 6, 24–38.
- Prūsaitytė Ž.*, 1999, Zanavykų vienaskaitos vardininko ir daugiskaitos galininko galūnės *-is* audicinės ir akustinės savybės. – Tarmės: Jaunųjų kalbininkų darbai: Praneš. tezės. Šiauliai: ŠU, 16–18.
- Salys A.*, 1992, Raštai, T. 4: Lietuvių kalbos tarmės / Red. P. Jonikas. Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akadėmija.
- Zinkevičius Z.*, 1966, Lietuvių dialektologija. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius Z.*, 1994, Lietuvių kalbos dialektologija. Vilnius: Mokslo ir encikl. leid.

*Lietuvių kalbos institutas
Kalbos istorijos ir dialektologijos skyrius*

*Įteikta
2003-11-27*